

Molnár Péter: Garázda Péter sorsdöntő évei

Irodalomtörténeti füzetek 182
Budapest: Reciti, 2019, 238 l.

Nagy fába vágta a fejszét Molnár Péter, amikor az itt ismertetendő monográfia írásába belekezdett. Ugyanis senkit se tévesszen meg a szerény cím: a kötet címadó témája nem csupán önmagáért érdekes, sőt. Igazság szerint úgy tűnik, Garázda Péter curriculumának áttekintése egy önálló monográfia összeállítása a méltán vagy méltatlanul mellőzött humanista életéről, az 1471–72-es évek sajnálatos eseményeinek összegzése pompás lehetőséget ad a címben megfogalmazottaknál sokkal izgalmasabb és fontosabb problémák feszegetésére. Több évtizedes berögzült félreértések, téves narratívák és korszakolási kérdések sorát tekinti át a szerző, s ahol tud, igyekszik feloldani a zavaró ellentmondásokat. A kisebb-nagyobb tévedések javításán túl nagyobb horizontra emeli a szemét a szerző, s az ilyen munkát mindig nagy öröm olvasni.

Molnár a *Bevezetés*ben rögzíti, hogy kötetét egy sokkal tágabb kontextusban érdemes elhelyezni, mert ez voltaképpen egy „esettanulmány a magyarországi humanizmus első korszakhatárának kérdéséről” (11). Itt kell azt is megjegyezni, hogy Molnár történészként jegyzi ezt a monográfiát. Ez azért lesz fontos szempont a továbbiakban, mivel az irodalomtörténeti kutatások Garázda curriculumát illetően rendre elakadtak, sokszor megalapozatlan eseménytörténeti rekonstrukcióik folytán ugyanazokat a köröket futották, és ezért nem voltak képesek a különböző állítások, források közti disszonanciát feloldani (47–48). Az utóbbi évtized történeti és kodikológiai kutatásai azonban olyan új adatokat tártak fel, melyek révén időszerűvé vált a korábbi nar-

ratívákat megkérdőjelezni, lebontani és elkezdeni újraépíteni.

Mindenekelőtt, jelentős változás történt Mátyás megítélését illetően. A „Mátyás, az igazságos”-képtől előbb eljutottunk oda, hogy az uralkodó dühkitörései és igazságtalanságai kerültek terítékre, mostanában pedig egy kiegyensúlyozottabb kép kezd körvonalazódni: bár az uralkodónak indulatkezelési problémái nyilvánvalóan akadtak, de bosszúállónak mégsem nevezhető. Az 1480-as évek elejére datált koncepciók perек mögött ugyanis nem az uralkodó személyes bosszúja bontakozik ki alapmotivációként, hanem az a törekvés, hogy fiának, Corvin Jánosnak akármilyen módon, de földet szerezzen. Ezt azért érdemes hangsúlyozni, mert Garázda Péter kapcsán Ábel Jenő nyomán Huszti Jenő és V. Kovács Sándor egy olyan mártírnarratívát vázoltak fel, amely azóta se hagyja magát kitörölni az irodalomtörténeti diskurzusból. E szerint Garázda pártfogói, Vitéz János és Janus Pannonius bukása miatt nem tért haza már korábban Itáliából, és amikor hazatért, azért nem jutott magasabb rangra, mert patrónusai miatt rossz színben tűnt fel Mátyás szemében. Az elmélet alapját az adta, hogy Garázda elindult haza, azonban útközben rejtélyes lázbetegsége lett, s csak akkor folytatta útját, mikor már elült a vihar. A forrás mindehhez Bartolomeo della Fonte és Garázda levélváltása, mely épp ezekből a viharos hónapokból maradt fent. Molnár helyesen hívja fel a figyelmet a kronológiai problémákra, nevezetesen, hogy Garázda 1471 őszén még nem tudhatott támogatói bukásáról, illetve hogy Foncio sem a legmegbízhatóbb forrás. Szintén viszonylag új felismerés, hogy Mátyás

erőszakos, de nem bosszúálló: a korábbi vélekedés, mely szerint a politikai forradalom kultúrharcba torkollott, kevésbé tartható. Sokat hivatkozott forrás Ludovico Carbo egy mondata, mely alapján a későbbi irodalomtörténészek tényként kezelték, hogy Mátyás az összeesküvés után tiltólistára tette volna az itáliai stúdiókat végzőket. Hogy ez mekkora tévedés, arra jó példa Handó György esete, akinek a karrierje épp Mátyás idején ível fel (80). A cezúra ugyan érezhető Vitéz és Janus bukása, majd halála után, de ez mindenekelőtt annak köszönhető, hogy az ország legnagyobb és leghíresebb mecénása, valamint az Itália-szerete is híres költő hagyott űrt maga után. Garázda pedig minden jel szerint nem esett ki Mátyás kegyeiből – mert sosem volt ott (103). Summa summarum, a mártírnarratíva egyáltalán nem állja meg a helyét. Ráadásul C. Tóth Norbert kutatásai arra engednek következtetni, hogy nemhogy nem volt mártír, hanem egyenesen „javadalomhalmozó egyházi” személyt kell látnunk benne; s erre a legfrissebb kodikológiai kutatások szolgáltatják a legerősebb érveket.

A monográfia egyik legerősebb része az, ahol Molnár össze tudja kapcsolni Garázda itáliai éveit a későbbi itthoni javadalomszerzési stratégiájával. Ehhez a legfrissebb kodikológiai kutatási eredményeket (Pócs Dániel, Zsupán Edina) használja, melyeknek sikerült túllépni az elődök (Csapodiné Gárdonyi Klára, Körmendy Kinga) elakadásain. Molnár végigtekint mindazon kódexeket, melyek Garázdához köthetőek, s megakad a szeme a díszes müncheni Livius-kódexeken, melyek költsége nyilvánvalóan nem Garázda pénztárcájának volt való. A kódexben található címerek (Garázdáé, Vitézé és Janusé) és a proveniencia (Münchenbe Johann Beckensloer révén kerültek e kötetek) azt sugallná, hogy a díszes kéziratot Vitéznek, Vitéz megrendelésére készítette Garázda. Molnár elmélete szerint a har-

madik kötet elkészültét a főpap már nem élte meg, így Garázda mindhárom kötetet magánál tartotta, s amikor hazatért, Vitéz utódjának, Beckensloernek ajándékozta őket – megvásárolva így az esztergomi érsek illetékességi körébe tartozó nyitrai főesperesi javadalmat. Az elmélet nagyon tetszetős, de van egy érzékeny pontja: nevezetesen, hogy a Livius-kódexeket állítólag Vitéz emendálta saját kezűleg. A két állítás egyszerre nem lehet igaz. A kérdés egyelőre nyitva maradt, de mindenesetre az fontos lépés, hogy ez az elmélet végre össze tudja kötni az eddig teljesen szétartó szálat.

A kötet számos egyéb, kisebb-nagyobb tévedést is kiigazít, vagy legalábbis leleplez. Pálosfalvi Tamás kutatásai alapján végleg leszámol azzal a feltételezéssel, hogy Garázda rokonságban állt Vitéz Jánossal, és egyéb adatok alapján Molnár azt a következtetést vonja le, hogy az ifjúnak előbb volt Janus a támogatója, s csak később Vitéz. Természetesen szó esik a görög nyelvű evangeliariumról is, melyet állítólag Garázda ajándékozott Janusnak. Három további téma rövid kidolgozását egy-egy függelékben közölte a szerző, mivel e témák nem köthetők nagyon szorosan a főbb csapáshoz, illetve nem sikerült maradéktalanul megoldani a bennük rejlő problémákat. Az elsőben Garázda Péter köszöntőversének címzettjét próbálja Molnár is megfejteni – egyelőre eredménytelenül. A másodikban Garázda sirverse kerül a vizsgálat homlokterébe, végül, de nem utolsósorban Garázda sosem volt kései itáliai útjáról rántja le a leplet a szerző.

Milyen elméleti és módszertani következtetéseket vonhatnak le az irodalomtörténészek ebből az esettanulmányból? Mindenekelőtt: érdemes a hazai és külföldi társudományok művelőivel együtt, közösen tevékenykedni a narratívák kidolgozásakor is. Továbbá, nem mindig szerencsés egy történelmi esemény (jelen esetben a Vitéz János és Janus Pannonius által szervezett összeesküvés

és annak bukása) alapján irodalmi korszakhatárt húzni. Nagyobb kritikával kell kezelni a kortárs szerzők megjegyzéseit is, mert egyéb, önös érdekek is vezérelhették őket. Végül, de nem utolsósorban fontos megállapítás, hogy meglévő narratívákból dolgozunk, de ez nem mindig vezet jó eredményre. Ezzel kapcsolatban szeretnék emlékeztetni Kecskeméti Gábor egy előadására, melyet *Az értelmezés hatalma* konferenciasorozat 2018. évi eseményén tartott, s melyben egy konkrét esettanulmánnyal (Paulus Rosa példáján) szemléletesen bemutatta, milyen humanista életpályákat szokás felrajzolni bizonyos kontextus ismeretében vagy épp annak hiányában – s ezek a narratívák sokszor milyen tévutakra csábítanak.

Garázda esetében, úgy tűnik, a jeles irodalomtörténész eleink sorra beleestek ezekbe a csapdába. Vitéz és Janus bukása óriási veszteség, de nem korszakhatár, nemhogy nem külföldön, de még a Magyar Királyság területén sem. Nem lett a bukás mártírja Garázda, és Joannész Argüropülösz sem Vitéz bukása miatt választotta inkább Rómát a Magyar Királyság helyett – hanem mert egyszerűen jobb ajánlatot kapott barátjától, a frissen kinevezett pápától (82–87). Bár Garázdát a fennmaradt források (Bartolomeo della Fonte, Filippo Bounnacorsi, Ugolino de Vieri) dicsérik, de egyelőre továbbra sem ismert olyan korpusz, amely igazolná tehetségét – lehetséges, hogy a dicsérő szavak mögött a dicséretet írók személyes ambícióit kell látnunk, vagy nosztalgiájukat az egyetemi éveik után. Nem arról van

tehát szó, hogy egy csodálatos tehetség politikai esemény áldozata lett volna. A dolgok néha nem többek annál, mint aminek látszódnak: Garázda Péter ugyan sajnos elvesztette legfőbb támogatóit, de ennek ellenére – minden jel szerint nem teljesen tiszta üzletek révén – sikerült magának biztos és kényelmes megélhetést biztosítania egész hátralevő életére. Azonkívül pedig nem látni annak a halvány nyomát sem, hogy az Itáliában megkezdett humanista szárnypróbálgatásokat itt hon folytatni kívánta volna. Ne vetítsük tehát pártfogóinak erejére rá, ahogyan ne akarjuk az ő bukásuk veszteseként se látni.

Molnár Péter monográfiája megvilágító erejű és a problematika továbbgondolására készítő munka. Mértéktartása és alázata dicséretes, okfejtése világos és meggyőző. Ami pedig a szöveg stílusát illeti, a rengeteg adatközlés és sokszor bonyolult okfejtés ellenére a kötet élvezetes olvasmány, a szerző helyenként némi humort vagy szójátékot is megenged magának, ami általában üdítőleg hat, néha azonban már soknak tűnt. Előbbire jó példa, amikor szellemesen megjegyzi, hogy Garázda már a kérdéses utazás előtt évekkel elhunyt, „így nem állt módjában később Itáliába utazni” (148). Utóbbira nem sok példát hozhatnék, de talán a névvel való élcelődés ez a kategória: a Garázda és Johann Beckensloer közti simoniákus ügylet „a benne részes mindkét félre ráveti a »garázdaság« árnyékát” (127). Ám lássuk be, ez legyen a legnagyobb hiba, amit valaha egy monográfia szerzőjére ráolvasnak.

Szilágyi Emőke Rita

Vergil, Horaz und Ovid in der ungarischen Literatur 1750–1850

Singularia Vindobonensia Band 9

Hgg. Réka Lengyel, Gábor Tüskés

Wien: Praesens Verlag, 2020, 320.

A szép kiállítású német és angol nyelvű kötet a 2016. október 6–8. között Miskolcon rendezett *Roman Poets in the Hungarian Literature of the 18th and 19th centuries – Virgil, Horaz, Ovid / Római költők a 18–19. századi magyarországi irodalomban – Vergilius, Horatius, Ovidius* című konferencia válogatott előadásait tartalmazza, szám szerint tizenegyet, Lengyel Réka előszavával. Négy tanulmány foglalkozik a Horatius-recepcióval, egy a vergiliusival, kettő az ovidiusival, három az antik szerzők közül nem csupán eggyel, végül pedig egy a bordalokkal, melyeknek áttételesen természetesen Horatius-hoz is közik van.

Wilhelm Kühlmann tanulmányának tárgya Johann Ladislaus Pyrker 1820-ban írt *Tunisiás* című eposza. Az egri érseki tisztet hosszú ideig betöltő Pyrker annak ellenére, hogy a 18. századi felfogás nyomán Homéroszt tette az első helyre, mégis sok vergiliusi elemet fogadott be művébe, s Tasso és Ariosto hatását sem lehet elhanyagolni. Már a mű beosztása is az *Aeneis*-t idézi: 12 énekből áll, s a recensens megítélése szerint van még egy vonás, ami szintén a római eposzíróra utal. Pyrker ugyanis a témát, V. Károly észak-afrikai hadjáratát mint a könyörületes uralkodó embermentő cselekedetét mutatja be. Ez eszünkbe juttathatja a jámbor (pius) és könyörületes (clemens) Aeneas alakját is. Kühlmann épp a könyörületesség vonásának hangsúlyozása miatt nem tartja a művet koloniális propagandának. Ugyancsak vergiliusi vonás az eltérő korok kiemelkedő alakjainak V. Károlyval való párhuzamba állítása. Vergiliusnál a Saturnus–Aeneas–Augustus megfeleltetésre figyelhetünk fel, Pyrker Hannibált, Regulust,

Attilát, Mohamedet hozza fel, mely alakokat a Kelet és Nyugat konfliktusának kontextusába állítja. A háború célja humanisztikus-etikus, akárcsak Aeneas harcai. Pyrker nagyepikai eszközöket is kölcsönöz Homérosztól és Vergiliustól, természetesen a kontextus megváltoztatásával.

A *Tunisiás* szerkezete az *Aeneis* 2. felét idézi fel Kühlmann megfigyelése szerint, egyszerűen a 6. ének végét is, csak hogy Pyrkernek a kozmosz helyére valós történeti események megidézése lép. Az eposzból éppen történeti jellege miatt az istenapparátus is hiányzik, helyébe a jó és a gonosz harca lép. A jog, szabadság, megszabadulás gondolata végigvonul az egész művön, melyet Kühlmann úgy értelmez, hogy e gondolat jegyében Pyrker a német–osztrák–Habsburg univerzális monarchia álmát rekonstruálja.

Buda Attila és Tüskés Anna Horatius, Vergilius és Ovidius műveit kereste arisztokrata gyűjteményekben, a Festeticsek Helikon Könyvtárában és a fői Károlyi-kastély bibliotékájában. Igen alaposan és szisztematikusan járják körbe a kérdést, áttekintik a két könyvtár kialakításának történetét, leírják és értékelik a különböző korokból származó katalógusokat, regisztrálják az eltéréseket, hiányokat és gyarapodásokat, s pontos leírást adnak a három szerző e gyűjteményekben megtalálható kiadásairól. Írásukban a bibliotekárius és művelődéstörténeti szempont egyaránt érvényesül, a kiadások feltérképezése pedig pontos, precíz munka. Külön csemege közlésük egy 2 lapból álló összeállításról: német és magyar nyelven „Virgilius ismeretes verseinek a magyar koronázásra való alkalmaztatása”. Az

appendixben jól áttekinthető táblázatot adnak közre a három antik költő e könyvtárakban fellelhető kiadásairól.

Knapp Éva *Palingenius Zodiacus vitae*-je magyar fordításai kapcsán vizsgálja a három antik költő recepcióját. Jó áttekintést ad a szerzőről és hosszú évszázadokon át népszerű morálfilozófiai nagyeposzáról, melyet a kereszténység neoplatonikus átértelmezéseként interpretál. Az eposz 12 énekre való felosztását a 12 csillagjegy határozza meg, ezekről röviden ír a szerző, és hangsúlyozza az antik auktorok, elsősorban Vergilius, Horatius és Ovidius (rajtuk kívül még sok másnak is) alkotó módon való felhasználását Palingenius művében. A morálfilozófiai tartalom, az egyházkritika, a feldolgozott nagy tudásanyag mellett a művet elegáns nyelvezete is népszerűvé tette, s poétikai, retorikai tankönyvként is használták. A művelődéstörténeti jelentőség mellett éppen a nyelvi-stilisztikai minőség miatt érdekes a magyar fordítások vizsgálata. Knapp Éva megfigyeléseit akár egy átfogóbb fordításelméleti áttekintésbe is be lehetne vonni, mert jól jellemzi a két taglalt fordítás elvi és gyakorlati szempontjainak különbözőségét. A három antik költőtől való idézetek felismerése magyar fordításban az előbbieik fényében (fordítási elvek különbözősége) nehéz feladat, de az eredeti szöveg alapos ismerete – amit a szerző elmondhat magáról – megoldhatóvá teszi. Jó szemmel értékeli az idézetek és a nehezen felismerhető allúziók fordítását, s összeveti őket a két fordító eltérő fordítási elveinek szempontjából. Azt is megvizsgálja, hogy a két fordító közt mekkora a különbség az antikvitáshoz való közelségben.

Rédey János Agyich István (1730–1790) Pécs városa törököktől való felszabadulásának százéves évfordulójára írt (1786) *Saeculum*ával foglalkozik tanulmányában, sok érdekes kérdést felvetve és megválaszolva, s további kutatásoknak is utat mutatva. A katonacsalád-

ból származó Agyich pályaválasztása (a papi hivatás mellett dönt) és két életrajzírója, a kortárs Horányi Elek és a később élt Brüstle József Agyich személyiségéről szóló jellemzése, valamint a magának a műnek kettős arculta közt Rédey összefüggést lát. Agyichot szelíd, békés emberként írják le biográfusai, aki mívés költeményeket ír, tehát a marsi származással szemben Minerva hatása érvényesül nála, s a műben ugyanúgy ez a két elv érvényesül az antik mintára istenek harcaként ábrázolt küzdelemben, illetve a segítségükkel megvívott harcok leírásában. A minervai princípium meg tudja szelídíteni a marsi oldalt – a tanulmányíró szépen láttatja ezt a *Calamus*-fejezetben, a *calamus* kettős jelentéséből kiindulva –, a művészet és kultúra tehát pozitív hatóerő lehet. Ez a gondolat más megfogalmazásban megjelenik a tanulmány végén is: a kultúra meg tudja változtatni az események menetét. A *Saeculum* témája epikus – Agyich egyfelől egészen a mohácsi csatáig nyúl vissza a török elleni háborúk és a fő téma, a Pécsnél aratott győzelem kapcsán, másfelől antik költőktől átvett epikus eszközökkel él, formája ellenben elégikus, hiszen disztichonokban írt. A mérték mellett Rédey bizonyos elégiára jellemző, továbbá bukolikus vonásokra is rámutat, de ezek egybevetésének végső konklúziója az, hogy epikus alkotásról beszélhetünk. A műfajok keveredése korántsem szokatlan jelenség, Agyich két fő mintájánál, Vergiliusnál és Ovidiusnál is megfigyelhető: az *Aeneis*ben (lírai és drámaszerű részek), de legekleatásabb példa talán a 6. ekloga lehetne (ami egyszerre filozófiai tanköltemény, mimus és bukolika, színezve epikus elemekkel), a *Metamorphoses*ben pedig szintén találkozunk más műfajra jellemző hangvétellel. A tanulmány gondolatgazdag: a valós élet, a biográfia és a mű összefüggései, műfaji kérdések, az antik tradícióhoz való viszony jó érveléssel és továbbgondolhatóan van kifejtve.

Balogh Piroska Horatius és a magyar művészetelméletek 18–19. századi kérdéskörét dolgozta fel írásában. Jó áttekintést ad a magyar művészetelméleti gondolkodás alakulásáról és azokról a hatásokról, melyeket a kortárs külföldi Horatius-recepció közvetít. Világosan felépített dolgozatában elkülöníti a közvetlen és a közvetítőkön keresztül érvényesülő Horatius-hatást. Először Baumgarten *Esztétikáján* mutatja be, milyen módon használta fel a német gondolkodó az *Ars poeticát*, s ez mennyiben határozta meg a magyar hozzáállást, mennyire nyúl vissza az első jelentős latin nyelvű mű, az *Aesthetica sive Doctrina Boni Gustus* szerzője, Szerdahely György Alajos közvetlenül a római költőhöz. A „fenséges” témájának kapcsán Burke és Szerdahely Horatiushoz való kapcsolódását veti egybe. Azzal is foglalkozik, mennyire meghatározó a „régiek” és „újak” vitája – ebben megítélése szerint Szerdahely kiegyensúlyozott álláspontot foglalt el.

Bentley Horatius-kommentárja (1711) és annak revíziója jelentős hatást gyakorolt a magyarországi esztétikai gondolkodásra is. A szerző Schedius alakját emeli ki, elméleti íróként és egyetemi oktatóként egyaránt. Horatius ars poeticájával természetesen mindenki szembesült, akárcsak Versey Ferenc vagy Greguss Mihály. A szerző mindöjüknél elemzi a Horatiushoz, illetve az őt közvetítőkhöz való kapcsolódásukat. Felméri a Horatius-idézetek számát is, s arra a megállapításra jut, hogy az idő előre haladtával az idézetek száma csökken, s a horatiusi ironia kérdése válik hangsúlyosabbá. Másképp fogalmazva: a magyarországi esztétikai gondolkodásban megindul egyfajta emancipáció, amire a záró szakaszban Balogh is utal a horatiusi hatás csökkenéséről szólva.

Doncsecz Etelka *A szkíta Horác* címmel Batsányi igen változatos életpályáját vázolja fel, benne Horatius sajátos szerepét, és természetesen választ keres a Batsányi jövőendő felesé-

gétől, Gabriele Baumbergtől származó elnevezésre is. A latinus műveltségű költőnél érvényesülő antik hatást nem lehet pontosan felmérni Doncsecz szerint, mivel nem áll valamennyi kézirat rendelkezésünkre. Azt a meggyőző megoldást választja, hogy a Batsányinál olvasható mottók megoszlása alapján keresi a választ. E szerint Horatius áll az első helyen, a tőle származó idézetek egyenletesen oszlanak el Batsányi életművében. A tanulmányíró kimutatja, hogy Batsányi személyes élete szempontjából is van jelentősége a latin költőnek. Azon felül, hogy Batsányi a kiadásait is gyűjti, és rámutat eleven hatására (hazaszeretetre és az erények gyakorlására nevel, lelkesít), apológiaként olykor maga is horatiusi maszkot vesz magára – ezt a történeti, politikai események fényében mutatja ki a szerző. A baumbergi elnevezés okára részben rávilágít ez, konkrétan a Martinovics-összeesküvés vádjára válaszként megírt *Apológia* Batsányi tollából, ahol a megvádolt költő szól arról, hogy a költői mű szó szerinti olvasata nem mindig azonos a valódi jelentéssel, s itt horatiusi párhuzamok is megjelennek. Doncsecz az író további életútjában is meggyőzően mutatja ki a Horatiushoz való kapcsolódást, egyúttal irányt szab a további kutatásokhoz, a „szkíta Horác” elnevezés teljes feltárásához.

Laczházi Gyula három költő, Ányos Pál, Ludwig Höltz és Berzsenyi Dániel kapcsán vizsgálja a Horatius-recepció és a szentimentalizmus viszonyát. Míg a 19. századi Horatius-értelmezés a hazafiasságra, jó erkölcsre való nevelést emeli ki a római költőből, a 18–19. fordulója a derű, az ünnep, az életöröm és ellentettje, a melankólia és az elmúlás költőjeként tekint rá. Laczházi Ányos-olvasata szerint a derű, a barátság és a melankólia Horatius-színezte gondolatai jelennek meg a fiatalon elhunyt papköltőnél (Kölcsey vélekedésével szemben, aki szerint Ányosnál nem fedezhető fel idegen hatás). Höltznél a melan-

kolikus hang (ami összekapcsolja Ányossal) inkább a kordivatból ered, egyébként az életöröm, az idillikus lét megéneklője, Horatius mellett Anakreónból is táplálkozva.

Laczházi elemzésében Berzsenyi költészetének központi témájaként írja le az elmúlás tudatát és a harmónia utáni vágyat. Különböző formákban ez az ellentétpár következetesen megjelenik verseiben, ellenben ő már túllep a szentimentalizmus megközelítésén, és a tanulmányíró szerint eljut a reális lehetőségek és a vágyképek közti konfrontáció ábrázolásáig, melyet történetfilozófiailag is értelmezhetővé tesz: a vágykép a harmónia, az elmúlt ifjúság, ez pedig egyszersmind az elmúlt világ-állapot is – szembe állítva a jelennel.

Vaderna Gábor fontos problémát vet fel egyfelől magának az utánzó költőnek a szemzőgéből, másfelől a visszapillantó értékelőéből. Berzsenyi Kölcsey kritikájára reagálva valami olyasmit fogalmaz meg, ami részben megfelelője az antik *imitatio-aemulatio* elvének. Tehát amit művel, az nem szolgai utánzás, hanem újraalkotás; nem egyszerűen fordít, hanem más összefüggésbe helyez dolgokat. A tanulmány írója Kerényi Károly érvelésére is felhívja a figyelmet: Horatius és Berzsenyi azonos emberi élethelyzetben abból eredő mitológiai formákat alkalmaznak. A hasonlóságok mellett meglévő különbségeket értő elemzésekkel mutatja ki Vaderna, s egy jól áttekinthető táblázatot is ad a Horatius ihlette helyekről. Szól arról is, hogy Berzsenyi számára a különböző érzékelésfajták nem összeegyeztethetők, ezzel Lessing *Laokoon*-ban kifejtett álláspontját követi. S ami a mából visszapillantó, fontos következtetése: a perpció összetettsége lehetetlenné teszi az antik világ maradéktalan utánzását.

Csörsz Rumen István a bordalok képeiben könnyed témát választott, hogy annál komolyabb filológiai apparátust használva írjon a 18–19. századi magyarországi közköltészetben

előforduló latin eredetű magyar vagy kettős nyelvű (latin, magyar) bordalokról. Áttekinti azokat a hagyományozódási vonalakat, melyeken keresztül tetemes késéssel jutnak el a bordalok a magyar közegbe: írott formában csak a 18. században. A szerző utal a vágáns költészet kettős arculatára (az antik hagyomány és a Biblia népszerűsítése szemben a vallásos világgép fölött ironizáló vagy az azt elítélő ellenkultúrával), a *Carmina Burana* jelentőségére, Archipoëtára (a 15. századi *Magyi-kódex*hez képest csak a 18. században jelenik meg magyarul), a haláltánc „mindenki egyenlő” gondolatának bordalban való megjelenésére, a latin nyelv magyarországi hivatalos használata okán a részbeni latin nyelvűségre, a diákság szerepére, majd áttekinti a honi gyűjteményeket s azokat a költőket, akiknek a fordításai szerepelnek ezekben. Utal arra, hogy Horatius és Anakreón is bekerül a magyar tradícióba részben közvetítés révén, részben közvetlenül, ahogyan Csokonainál is kimutatja ezt a tanulmányíró, s hangsúlyozza a rokokó költőnél felfedezhető hangvételváltást.

Czibula Katalin tanulmánya – fájdalom – csak posztumusz jelenhetett meg. *Naso virágok és zöltségek között* – ezzel a figyelmet megragadó címmel írt Ovidius hatásáról, illetve szerepéről a 18. századi protestáns drámairodalomban. Minthogy a protestáns iskoladramák tanítási céllal íródtak bibliai és antik témákról, a 18. század második felére nyelvük latinról magyarra váltott. A szerző kiemelten érdekesnek tartja az amúgy sem nagyszámú történeti tárgyú iskoladramák egyikét, a *Nasónak számkivetése* címűt. Ez ugyanis új adalékkal egészíti ki a magyar Ovidius-legendát: a római költő nem csupán járt Magyarországon, hanem itt is halt meg Itália felé tartva. Az iskolai előadók és a közönség miatt a darab különbséget tesz Ovidius szerelmi költészete és magánélete közt, utóbbit példaszerűnek ábrázolva (ami egyébként meg is felel történeti tudásunknak). A szerző a drámát

az azt tartalmazó három gyűjtemény kontextusában is megvizsgálja, két témakört kiemelve: a gyászt és a honszeretet gondolatát. Ír Ovidius kitüntetett helyéről a korabeli műveltségben, s a két témáról, mely Ovidius életében meghatározó jelentőségű volt: a szerelem és a száműzés. Utóbbival kapcsolatban az iskoladráma intő üzenetének megfogalmazásával zárja tanulmányát a szerző: a politikai hatalommal való szembeszállás vagy konfliktus csak tragikusan végződhet a művész számára.

Lengyel Réka *Ovidius est magister vitae (et litterarum)* című tanulmánya zárja a kötetet. Röviden szól a középkoron át a legújabb korig átívelő Ovidius-recepcióról s annak szükségességéről, hogy a modern kor Ovidiusához való viszonyának feldolgozása magyar részről is megtörténjék. A római költő a középkortól kezdve hasonló szerepet töltött be, mint Homérosz a hellenisztikus időtől fogva végig az ókoron át: mindennemű bölcsesség forrásának tartották. Lengyel áttekinti, hogy a 18–19. században mely művek, illetve műrészek azok, amelyekről úgy tartották, hogy a tanuló ifjúság is haszonnal forgathatja őket nyelvi, retorikai, poétikai tanulmányai során. De az iskolai oktatáson túl is, ahogyan a szerző konkrét példákon bemutatja, vonatkozási pontokat fedezhetett fel a filológus, a történész, a filozó-

fus, a botanikus vagy a lélektanász is Ovidius műveiben. Kitér Naso szerelmi tematikájú műveinek recepciójára is (kiadások, fordítások beszerzése, illetve készítése), s külön Pálóczi Horváth Ádám Ovidius-értelmezésére-értékelésére: számára a Biblia mellett a *Metamorphoses* a legfontosabb mű a világ keletkezésének magyarázatával kapcsolatban. Horváth mintegy le származási sort vázol fel a mitikus költőtől, Orpheustól Ovidiuson át a jó barát Ányosig (és önmagáig) – Ovidius az ő számára a költők költője. Ahogyan a továbbiakban a 18. század végi és 19. századi Ovidius-értékelésekből látjuk, a verselési (és fordítási) kultúra fejlesztésében is nagy jelentőséget tulajdonítottak a római költőnek. De az – ahogyan összefoglaló értékelésében írja a szerző –, hogy a legkülönbözőbb tudományok művelői tudtak meríteni Ovidiusból, és az élni és szeretni művészetében is okulásul szolgált, hozzájárult az erudíció szintjének növeléséhez és természetesen a költő népszerűségéhez.

A kötet révén – és a tanulmányok minőségének köszönhetően – több oldalú megközelítésben árnyalt képet kapunk a három kiemelkedő római költő magyarországi recepciójáról. A szerkesztők munkáját dicséri a kötet makulátlan volta, s nem utolsósorban a kitűnően válogatott képanyag.

Tar Ibolya

Mártonffy Marcell: Biblikus hagyomány és történelmi tapasztalat Pilinszky esszéiben

Budapest: Gondolat Kiadó, 2019, 216 l.

„Kellő stratégiával csupán kellő mederbe szeltném terelni a témát, mely lényegében engem is mélyen foglalkoztat” – írja Pilinszky *Az idő sürgetése* című esszéjében. Ugyanitt utal arra az elképzelésre, miszerint a mű írja önmagát: „[a]z író, amikor belekezd műve megírásába, inkább csak sejti annak végső értelmét – a legritkább esetben tudja is”. Ez a legritkább eset állhatott elő, amikor Mártonffy Marcell monografikus igényű összefoglaló kötete felépült, majd 2019-ben megjelent. Tematikája szerint a könyv Pilinszky János teológiai és filozófiai elgondolásait teszi mérlegre, majd a Pilinszky-hagyomány közegében formálódó szépirodalmi szövegeket értelmezi.

A szerző harmadik önálló kötete a megelőző *Folyamatos kezdet* című tanulmánykötet, majd a *Poétika és teológia* alcímmel megjelent monográfiát (*Az újszövetségi példázatok irodalma*) követi, s megelőzi az időközben már napvilágot látott „*Ki az az én és melyik én?*” című tanulmánygyűjteményt. Megállapítható: Mártonffy mindegyik könyve irodalom, filozófia és teológia vonzáskörében formálódott. Az utóbbi két kötet nem leplezett törekvése, hogy egy, a művek és az olvasó dialógusában kiforrott gondolkodás változásait felmutassa.

A *Biblikus hagyomány és történelmi tapasztalat Pilinszky esszéiben* című könyv fejezeteit több mint egy évtized alatt született tanulmányok alkotják. Míg az előszó és az első fejezet a megjelenés idejéhez, 2019-hez köthető, a második fejezetben közölt szöveg egy 2002-es kötet részeként volt olvasható. Azonban még ennél is szélesebb időintervallumról lehet szó, hiszen Mártonffy már jóval az első tanulmány megjelenése előtt foglalkozott Pilinszky esszéivel, s összegző írásainak fontos alapzata

ez a folyamatosság. Mint írja, „[a] költő esszéinek olvasása döntően hozzájárult irodalmi és teológiai érdeklődésem formálódásához” (11). A több évtizednyi idő távlatából eredő változás és a módszertan több visszatérő jellegzetességéből eredő *hűség* ezért egyszerre jellemzi ezt a könyvet.

A hosszú várakozási idő következménye az is, hogy nem csupán Pilinszky elméleteinek összefoglalása miatt izgalmas a kötet, de a téma apropóján a szerző egyéni teoretikus irányvonalait és irányváltásait is felmutatja. Erre a bevezető is utal: „A munkámban ismétlődő felvetések talán nemcsak a maradandó problémák vonzását jelzi, hanem a válaszkísérletek személyes történetét is érzékeltetik.” (11.) Olyan irodalomfelfogás áll mindezek hátterében, mely szerint a gondolkodás termékenységét „az újraolvasás fázisaiban” (11) a gyarapodó szellemi inspirációk eredményeként kibontakozó párbeszédlehetőségek szavatolhatják. A párbeszéd kulcsmotívumként rendezi össze a tematikájukban gyakran összekapcsolódó és egymást átfedő, de kérdés-horizontjukban eltérő tanulmányokat. Az olvasónak mégsem az a benyomása, hogy a kötet ott is erőltetné a dialógust, ahol megakadt a kommunikáció. A tanulmányok inkább a problémák gyökerét feltárva mutatják fel a párbeszéd lehetőségeit, és a közös kiindulópontokat keresik. Másfelől pedig a már megfogalmazott gondolatok időközben keletkező jelentésmódosulásait is készek elébe helyezni a saját gondolat rögzítettségének. Ez utóbbi jellegzetességre példa a *jóvátehetetlen jóvátételének* új és új szemrevétele: a megközelítés nem változik lényegileg az újabb keletű írásokban, ám más fénytörésbe kerül: hangsú-

lyosabbá válik a paradoxon jelenvalósága kortárs szerzőknél, s eredete, mely a Pilinszkyre nagy szellemi hatást gyakorló Gabriel Marcelhez, tágabb szöveggörnyezetében (és főként napjainkból olvasva) pedig az Auschwitz utáni teológiai áramlatokhoz kapcsolható.

Ez a viszonyulás, a szövegjelentések rögzíttelenségére való törekvés alapoz meg egy olyan, a *folyamatos kezdet* állapotában meggyökeresedő szemléletmódot, mely kész a megfontolások sokszínűségéből adódó szemléleti változások megfogalmazására, ám nem felejtí a korábbi összeggések tanulságainak kötelező érvényű konzekvenciáit. Az előbbi készségből olyan, a mondatokon belül is kitapítható irányváltások erednek, melyek a megállapodott belátás elé helyezik a gondolkodás autonómiáját és szabadságát. Utóbbiból pedig a mondatok telítettségének végpontjaiig eljutó pontosítások következnek, melyek nem ritkán próbára teszik a mondatkonstrukció teherbíró képességét, noha a logikai összefüggések irányvonalait sosem tévesztik szem elől. A *kellő stratégiával* mederbe terelt írások maguk is a „statikus emlékezet” (9) féléző tendenciáját kísérlík meg átfordítaní egy valóságban gyökerező, a változást és fogalmi ártrendeződést magába építő esszényelvre. A kötetnek ez az egyik teológiai indítatása, a másík pedig egy olyan hatásvonal kidolgozását mozdítja elő, mely Pilinszky művészeteológiai elképzeléseivel számot vetve a „tanúság történeti sűrűségét” (130) vizsgálja elsősorban Borbély Szilárd, Kertész Imre és Esterházy Péter szövegeinek bevonásával.

A vizsgált szövegek valóságához fűződő viszonyát, igazságértékét és lehetőségét teszi mérlegre a szerző, akinek alaptézise szerint az esszé Pilinszkyknél egyenrangú társa a lírai daraboknak: „Csak fenntartásokkal hagyható tehát jóvá az életmű irodalomtudományi recepciójának toposza, mely szerint az újság-cikkek és esszék jelentősége elmarad az al-

kotó lírai teljesítménye mögött” (34). Mindez nemcsak esztétikai értelemben érvényes, hanem teológiai vonatkozásait figyelembe véve is. Bár „[Pilinszky] a nagy keresztény szimbólumok konvencionális [...] magyarázataihoz kapcsolódik, ezek alkalmazási lehetőségeit aktualizálja saját [...] gondolatmeneteiben”, mégis „teológiai relevanciájú együttállást hív létre lírájában és esszéisztikájában” (27).

A kérdezés hangsúlya nem a Pilinszky-publicisztika nyelvi megformálásán, hanem az elméleti belátásokon nyugszik, ezért a kutatás javarészt Pilinszky teológiai elgondolásainak rekonstrukcióját célozza meg. Visszatérően az Auschwitz botránya, a második világháború népirtása után elinduló keresztény útkeresés teológiai vonzatait vizsgálja, amelyek a történelem lenyomatait és a múlt árnyékát magán viselő nyelvhez való viszonyban közvetlenül is tetten érhetők. Másfelől a szövegek különbséget tesznek a „kereszténység eszményképe”, valamint „a vallás mint merőben értékörző hagyományviszony” (36) és ennek nyitottsága között.

A teológiai nyelv útkeresésében és a magyarországi keresztény önismereti munkában Pilinszky írásai alapvető jelentőségűek, hiszen mint Johann Baptist Metz szavaival Mártonffy Marcell hangsúlyozza, „a vallás világába nem a vallásról szóló tanítás nyújt bevezetést, az erkölcs világába nem az etika révén jutunk el. Mindkét területre gyakorlás útján jutunk el, mindkettőbe úgyszólván életünk szálaival kell »beleszővődnünk«.” (100.) Ez Pilinszky elméleti szövegeire is vonatkozik, melyeknek nem lehetett csupán megfigyelői perspektívája, mögöttük rejtélyes módon önnön élete állt.

Az időben legkésőbb írt fejezet is e kérdés nyomvonalán indul útjára: megújítható-e a vallásos beszéd, illetőleg Pilinszky milyen válaszokat adott erre a döntő kérdésre, melyet a második világháború következményeivel szá-

mot vető korszak görgetett maga előtt. A *Botrány és elképzelt katarzis* fejezetcím már magában foglalja azt a szerzői szkepszt, miszerint elképzelhető lehetne a népirtás bármiféle humánus vagy művészi feloldása, másfelől azonban Pilinszky „tanúsításának hitelessége múlik azon, képes-e magába építeni Auschwitz emlékezetét” (10). E kérdésben is megnyilvánul a kötet egészét jellemző módszertan, mely szerint kevésnek bizonyul az a tér, melyet a téma rekonstrukciója Pilinszky életművében lehetővé tenne. Mártonffy Marcell „a gondolkodás affektív energiáját” (20) mozgósító állítások bizonyosságával gondolja tovább a költőt foglalkoztató, „a hit vagy a dologhoz való oda-tartozás hermeneutikai előzetességét feltételező” (20) teológiai vonatkozásokat is magukon viselő elképzeléseket.

Visszatérő témakör a szemlélődés imahagyományának irodalmi átvitele, melyet Pilinszky esszéiben is felhasznált az irodalmi alkotásfolyamat megfogalmazásához: „[k]öztudott, hogy a lírikus az írást [mint alkotófolyamatot] egy, a Krisztus-követés eszményéből levezetett s a személyiség egészének átformálását célzó program részeként fogja fel, amelyben az írás és a test médiuma szoros kölcsönösségben hivatott teljesíteni közvetítő feladatát: az én kenotikus leépítését és maradéktalan átengedését a transzcendens teremtműködésének” (196). Ezt Mártonffy szintén beépíti az összefüggésrendszerbe, hiszen vele visszakanyarodik a jóvátétel kérdéséhez, amikor ennek az alkotófolyamatnak társadalmi konfrontációjáról számol be: „Pilinszky [...] azt a keresztény gondolatformát idézi fel, amely nem a tömeggyilkosság vallásos emlékezetének katalizátoraként, hanem ellenkezőleg, a felejtés igazolásaként áll rendelkezésre a teológiai hagyományban: a jót feltétel nélkül véghez vinni képes isteni mindenhatóság magyarázóelvét.” (134.)

Miként Adorno szerint Kant nyomán a második világháború után előálló kategorikus im-

peratívusz diktálja, úgy kell gondolkodnunk és cselekednünk, hogy a népirtás ne ismétlődhesen meg, és hasonló se történhessen.

Ez a szellemi környezet vezet a kötetben az evangéliumi esztétika körvonalainak új felvázolásához, melyben hiányként érzékelhető az Őszövétség olvasástapasztalata (ez néhány esszét leszámítva kevésbé jelenik meg Pilinszky gondolatvilágában), valamint az Őszövétség háttere előtt megformált, összetettebb Jézus-kép: Pilinszky sokkal inkább az Újszövétségre és azon belül is Jézus kereszthalálára koncentrál. Ekképp esztétikája is inkább ösztönzést, mint szilárd tanokat ad az olvasó kezébe, lévén „lényegre törő, de önmagába záruló teoretikus vázlat” (166), amely ugyanakkor egyedülálló kísérlet egy késő modern keresztény poétika megfogalmazására.

A kötet tudományos alapvetésének és következetes gondolatmeneteinek van egy jellegzetes stílusbeli következménye, mely eltérő intenzitással, de folyamatosan jelen van: *a megfontolt radikalitás*. A tanulmányok ugyanis olyan megállapítások köré épülnek fel, melyek a korábbi olvasatokat – a szerző egyszerre irodalomelméleti és teológiai műveltségéből, összefüggéseket kereső és egyidejűségeket kutató szemléletmódjából fakadóan – új szemzőgből láttatják. A mondatok azonban a megtámadhatatlan, végsőkéig vitt igazságra törekednek, s ezt úgy érik el, hogy leszűkítik a mondatjelentést: minél szűkebb korlátok közé kerülnek komplex állítások, annál nagyobb lesz az igazságértékük. Ez azonban a jelentéseket is bonyolulttá teszi, vagyis további két összetevő ékelődik a szövegekbe: egyrészt a szépirodalmi igényességgel mérhető választékoság, másfelől az összetett mondatok és sokszorosan bővített mondatszerkezetek halmozása. Ez visszafogja ugyan a kijelentések radikalitását, ám jellegzetes stílust teremt. A kötet megfontolva haladó előadásmódja a fentiek következményeként állít, miközben a

mondatjelentés egy részét visszavonja, így törekedve egy kikristályosodott szövegalakzat létrehozására. A koncentrált olvasói figyelem folytonosságára építő szerző korábbi szövegeiben kevésbé él a példák megvilágosító erejével és a szöveg tartósan magas feszültségét lazító oldásokkal. Az ennek következtében előálló jellegzetesség, a nagy mondattani feszültség az összegzés állandó késztetését jelzik.

A kötet integratív szempontrendszere a teológia, irodalom és művészetfilozófia egységében vizsgálja a Pilinszky-életművet, az eszszékre vetett fókusszal: mi a művészet és hol a helye a század múltjának filozófiai és teológiai feldolgozásában, hol van esélyünk olyan párbeszédbe kerülni önmagunkkal és a múlt eseményeivel, melyben a múlt árnyaival való szembenézés gyógyító erejű lehet. *A jóvátehetetlen jóvátételét* visszatérően mérlegre tevő gondolkodás nem ebben látja Pilinszky modernségét, a teremtő képzelet megváltozott cselekvésének inkább a veszélyére, megtevesztő, mert félreértelmezhető voltára irányítja a figyelmet a kortárs teológia horizontjában.

Pilinszky esszéit a versek felől olvasva felmerülhet a kérdés, vajon korrektúrázták-e Pi-

linszky esszéit az *Új Emberben*? Segítette-e valaki a szerkesztőségben szövegeinek áttetsző világosságát érvényre jutni, ugyanakkor az esszéket beilleszteni a korszak spirituális irodalmába – azaz megalkotni azt a nyelvi formát, amely egészében, a költemények összetettsége és sűrített versbeszéde felől nézve ezt a másikat, a lírai daraboktól eltérő, ám jellegzetes beszédmodot eredményezte, és amelyeknek révén ez a spirituális prózanyelv létrejöhett. Másfelől ugyancsak adódik a kérdés Mártonffy Marcell kötetét olvasva, hogy amikor a vallásos nyelvet, a prédikációk és jámbor elmélkedések nyelvét történelmi és irodalmi kontextusba helyezte, volt-e Pilinszkynek olyan radikális elképzelése, melyet a hetilap nem engedett eredeti formájában megjeleníteni, és mellyel még megjelenés előtt vitába szállt, az olvasók és az utókor számára láthatatlanul. De ezek a kérdések is azért merülhetnek fel, mert a szövegek mélyebb alapzatának feltárására, egy összefüggő olvasatra, az esszék életműben való elhelyezhetőségének rekonstrukciójára számtalan érvényes javaslat született ebben a széles szellemi távlatokat felmutató, hiánypótló monográfiában.

Szalagyi Csilla